

Recensioner

REDAKTÖR: ANNA J EVERTSSON

Bengt Högrells dagbok från Seglora 1860–62

med inledning och kommentarer av Anders Jarlert.

(Göteborgs stiftshistoriska sällskaps skriftserie N:r 6),
Göteborg 2001, ISBN 91-87316-05-6

Nästan alla Svenska kyrkans stift har idag aktiva stiftshistoriska sällskap eller herdaminneskommittéer. På många håll finns en livaktig verksamhet. Det är ett tydligt tecken på det ökade intresset för lokal- och stiftshistoria under det utgående 1900-talet. Det kan nog också ses som ett behov att i en tid av stor förändring för Svenska kyrkan vilja veta mera om de kyrkliga traditioner, som ofta präglat enskilda eller grupper av stift.

Som framgår av namnet har de stiftshistoriska sällskapen ett ofta bredare intresse än det som ligger i prästernas verksamhet och som dokumenteras inom ramen för den imponerande svenska herdaminnesinstitutionen. Det livaktiga sällskapet i Göteborgs stift har sedan starten 1985 gett ut en rad publikationer om stiftets speciella kyrkliga traditioner, där man varvat kyrkohistoriska överblickar med utgivningen av en rad intressanta tidsdokument, företrädesvis från 1800-talets senare del. Den senaste publikationen är Bengt Högrells dagbok som ung präst i Seglora pastorat åren 1860–1862, försedd med en fyllig inledning och kommentar av professor Anders Jarlert, en av eldsjälarna bakom det stiftshistoriska sällskapets arbete.

Vad gör Högrells dagboksanteckningar så intressanta att de bör spridas till en bredare publik? Har inte ofta dagböcker en alltför privat karaktär för att presenteras *in extenso*? Är inte risken att det blir en mycket närsynt läsning av en ung prästs dagliga förehavanden och reflexioner?

Den inledande vetenskapliga presentationen av dagboken rätar enligt min mening ut flertalet sådana frågetecken. I den korta, men innehållsrika inledningen, ger Anders Jarlert en nyttig ram för läsningen. Han sätter in Högrell i sin kyrkliga samtid och dagboken i Högrells egen personliga livshistoria. De korta kommentarerna till olika uppgifter i texten ger dessutom

förklaringar, som är helt nödvändiga för att få ut något av myllret av personuppgifter, udda kommentarer till händelser och lösryckta sakupplysningar. Här har Jarlert med sina breda kunskaper om västsvensk väckelsefromhet slagit an den läsart, som utvinner en rad intressanta iakttagelser ur ett mycket speciellt och subjektivt tidsdokument. Texten kan i detta sammanhang framför allt ses som ett mentalitetshistoriskt dokument, där 1860-talets västsvenska fromhetstyper och väckelseriktningar bryts genom ett personligt prisma och där vi mycket konkret kan följa den unge Högrells egen väg mot en självständig hållning inom väckelsen.

Inte minst i de östliga kontrakten i västgötadeln av Göteborgs stift framstod nyevangelismen, hoofianismen och schartauanismen som så småningom skarpt antagonistiska alternativ. Dagboken ger en ingående bild av den unge och allvarlige prästens andliga funderingar och successiva ställningstaganden. Det som gör hans utveckling intressant är att han inte väljer den för unga präster i Göteborgs stift vanliga vägen in i den schartauanska riktningen. Vi får följa hans mycket personliga överväganden och kritiska syn både på sina etablerade äldre kolleger och på de framväxande väckelseriktningarna. Anders Jarlert, som i sin forskning i andra sammanhang nyanserat och fördjupat bilden av övergången från den äldre pietistiska väckelsen till 1850- och 1860-talets profilerade rörelser i Västsverige, leder oss varsamt in i dessa motsättningar.

Bengt Högrell hade dessutom många strängar på sin lyra. Han blev en ansedd folktalare – Jarlert nämner att man till och med kunde tala om »en högrellsk väckelse». Han var själv inte omedveten om sin förmåga att andligt nå människor med sin predikan. Under sina korta år som ung präst i Seglora drev han en privatskola och startade på egen hand något så ovanligt som en kyrklig tidskrift. Han hade ett brinnande botaniskt och geografiskt intresse och gav senare ut en rad böcker i dessa ämnen och i teologiska frågor. Samtidigt var han något av en säriling och man noterar ofta i hans dagboksanteckningar hans strävan att stå fri, vara opartisk i sina relationer både till människor och till teologiska skolbildningar. Det innebär också att han i sin andliga nit ibland hamnade i konflikter med både överordnade och jämnåriga. Den ryktbarhet han fick redan som ung predikant gjorde inte relationerna till de äldre kollegerna enklare.

För en ensam och sökande människa som Bengt Högrell blir dagboken en samtalspart. Här förs ett allvarligt andligt samtal som varvas med de små

dagliga notiserna, personliga kommentarer kring det löpande arbetet och om kolleger, glädjeämnen och sorger. Ibland känner man att man kommer alltför nära en människa som ofrivilligt blottar sitt innersta för läsaren. Även om det ligger snart 150 år mellan den unge Bengt Högrell och oss har den personliga integriteten fortfarande aktualitet. Det är ett ständigt dilemma med denna typ av utgåvor i forskningens tjänst.

Det som denna litteraturgenre förmedlar har ofta sitt speciella värde i sådant som »vardagliga» upplysningar, triviala påpekanden om vad som förevarit i ämbetsutövningen, de långa predikoresorna, upplysningar om sockenstämma, sjukbesök, sockenbud, husförhör, kyrkotagning, likpredikningar och andra löpande förrättningar. Att se hur kyrklig och folklig praxis förhåller sig i relation till den mer formella struktur som regleras i lagar och förordningar för denna tid, ger bilden av att Svenska kyrkan – sett ur det prästerliga perspektivet – vid denna tid fortfarande har ett starkt grepp om människorna. Just vid denna tid sker den formella uppbyggnaden av det gamla sammanhållna samhället i en borgerlig och kyrklig sfär. Vi står precis på tröskeln till en ny tid. Dessa spänningar kan för den som är uppmärksam utläsas i Bengt Högrells dagbok. Det är dock mindre säkert om Bengt Högrell för egen del kunde se dessa tecken i tiden. För den unge prästen i Seglora, fångad i väckelsens vindar, var den individuella salighetsfrågan det enda avgörande.

Göran Gellerstam

Beskow, Per, Cousnell, Michael, Fahlgren, Sune
& Pahlmblad, Christer

Stora Bönboken

Bokförlaget Libris, Örebro 2002, 444 s., ISBN 91-7195-365-5

Bön har varit en självklarhet och en livsnödvändighet för den kristna kyrkan genom historien. Också idag beds det i Sverige, både i kyrkor och bland enskilda. Samtidigt vet många av oss att bön inte alltid är en lätt sak. Därför är alla bedjare i Sverige att gratulera till ett hjälpmedel och en inspirationskälla, *Stora Bönboken*. Här finns drygt sex hundra böner från olika tider och olika traditioner samlade – en guldgruva för både enskild och gemensam bön.

Bön har beskrivits på olika sätt. Augustinus talade om sann och helhjär-

tad bön som inget annat än kärlek. William Carey menar att bön ligger till grund för all fromhet. När jag växte upp talade man ofta om bön som det andliga livets andning. I den nära gudsrelationen är bönen det stilla flödet mellan människa och Gud, ett givande och tagande, en andningens sammanlänkning som leder till förening. Nu som vuxen småbarnsförälder händer det ganska ofta att jag vaknar på natten med ett eller flera barn i min säng. Ibland roar jag mig att låta min andning följa något av barnens andning. Det är inte så lätt till att börja med, men när man kommer in i det är det vilsamt och det ger en känsla av djup förening. Lite av detta upplever jag när jag läser och använder *Stora Bönboken*. Det är som att andas tillsammans med någon annan. Denna börens samandning kan leda till en djupförening med både Gud och den andre.

Stora Bönboken är en guldgruva för alla som är intresserade av bön. Samtidigt börjar jag att fundera över möjligheten att recensera böner. Är det lämpligt eller ens möjligt? Naturligtvis inte! Däremot skulle jag vilja säga något om själva boken, dess uppläggning och användbarhet.

Boken är uppdelad på tjugosex kapitel som är ordnade både kronologiskt och efter tradition. Här finns böner från Bibeln, från olika riktningar i den tidiga kyrkan, från nyare tiders stora kyrkofamiljer. Det finns även två intressanta kapitel som speglar den världsvida kyrkan. *Stora Bönboken* är en bearbetad och utökad översättning av den engelska boken *2000 Years of Prayer*. I den svenska redaktionen har Per Beskow, Sune Fahlgren och Christer Pahlmblad medverkat.

När jag bläddrar genom sidorna och stannar upp inför olika böner, slås jag av det jag egentligen redan vet. Vad rik den kristna traditionen är! Jag tänker på den tid som dessa böner spänner över, 2000 år. Den tiden skulle ju dessutom med fördel ha kunnat utökas om böner från Gamla Testamentet tagits med. Jag kan tillsammans med bedjare från hela kyrkans historia förflytta mig i tiden. Dessa börens lånade vingar hjälper mig att se olika tiders särdrag samtidigt som tiden på ett sätt stannar. Med hjälp av andra tiders böner lyfts jag ur tiden och in i en evig sfär. Böernas bredd gäller inte bara tiden utan även olikheter i tradition och geografi. Denna bredd hjälper mig att se börens många olika ansikten. Självklart kunde bredden varit ännu större. Samtidigt måste man ändå förundras över den bredd som här finns representerad, och att det mitt i bredden finns en så tydlig samstämmighet och samhörighet.

Förutom böerna finns korta introduktioner både till de olika traditionerna och till de enskilda personerna eller företeelserna. Dessa korta texter är mycket betydelsefulla och de hjälper mig att placera de olika böerna både i tid och situation. Informationen är kort men saklig och spännande. Jag tror att även den påläste bedjaren här kan finna en hel del ny och matnyttig information. Dessa texter kunde varit mer omfattande men då hade det snart blivit en lärobok. Detta är en bönbok och som sådan tycker jag att introduktionerna är lagom avvägda.

I slutet av boken finns en avdelning med tre olika register. Dessa är mycket användbara. Det första registret för en förteckning över källorna. Här kan man hitta uppslag för vidare läsning, sådana upplag finns även i de introducerande texterna. Det andra registret är ett personregister. Här finns bokens alla bedjare i alfabetisk ordning. Det tredje registret är ett ämnesregister, det kanske mest användbara av de tre registren. Här kan man finna lämpliga böner på ett stort antal nyckelord. Allt från kamp och tvivel till förtröstan och visshet, från längtan, mysterium och nåd till efterföljelse, tjänst och solidaritet. Det finns böner för alla olika livssituationer. Självt stannar gång på gång inför de många korta bönesuckarna i boken. Det är korta sentenser och fraser som präglas av både vishet och längtan. Martin Lönnebo pekar på bönesuckarnas spännande funktion i sin värdefulla inledning till boken.

Att sätta samman böner från hela kyrkans historia och dessutom sträva efter både geografisk och konfessionsmässig bredd kräver viss återhållsamhet i urvalet, annars blir det ett helt bibliotek. Inom de olika kapitlen har man presenterat de viktigaste företrädarna, men även en del mindre kända. Kanske kunde man önskat sig ytterligare böner från den världsvida kyrkan och några fler bedjare som inte representerade den officiella kyrkan, men sammantaget är urvalet både gott och spännande.

Redaktionens sammansättning, med tyngdpunkt i den praktiska teologin, visar sig i att man inte stannat vid att återge personliga böner. Det finns två intressanta kapitel med utdrag ur liturgier.

Självklart kan denna samling böner bli en värdefull inspirationskälla för gudstjänster i olika traditioner. Kanske kan den hjälpa oss att se att mitt i skillnaderna mellan olika kyrkor, så finns i bönen ett viktigt redskap för samhörighet. Jag tror även att boken kommer att användas i undervisning både i kyrkohistoria och kyrkokunskap. Med hjälp av dessa böner kan vi tränga

bakom dogmatiska formuleringar, tvister och strukturer. Vi inbjuds rakt in i de olika företrädarnas verkliga liv. Där blir den verkliga särarten tydlig men också den stora samhörigheten mellan bedjare i alla tider och alla traditioner.

Ändå är det nog som hjälpmedel och inspirationskälla i det enskilda bönelivet som *Stora Bönboken* kommer att vara mest använd och älskad. Med hjälp av ämnesregistret kan jag få hjälp i speciella situationer. Med hjälp av böner från olika tider och traditioner får jag hjälp att spränga mina snäva cirklar och be med alla heliga i alla tider. Bön är inte något färdigt och slutformulerat. Det är en pågående rörelse. Därför blir rubriken över de sista sidorna, »mina egna böner», inte bara en utfyllnad. Det är en utmaning att ta del i det pågående bedjandet och forma böner för nya tider och nya situationer. Svensk kristenhet är att gratulera som fått tillgång till en bra och viktig, ja kanske nödvändig bok.

Ulrik Josefsson

Den gamla psalmboken – ett urval ur 1695, 1819 och 1937 års psalmböcker

under redaktion av Håkan Möller

och med inledning av Gunnel Vallquist.

Utgiven av Svenska Akademien i samverkan med bokförlaget Atlantis,
Stockholm 2001, 421 sid., ISBN 91-7486-559-5

Den svenska psalmboken som kyrklig poesibok står i fokus i Svenska Akademiens utgivning av *Den gamla psalmboken*. Gunnel Vallquists fromma förhoppning för volymens användning är att läsaren skall kunna finna mången »dagens dikt» bland de utvalda psalmerna. På visst sätt är aspekten något ensidig eftersom psalmboken under dessa tre sekler har varit så mycket annat: först främst sångbok, sedan evangeliebok och bönbok, katekes, hustavla, medicinsk handbok, borgerlig sedelära och almanacka. Akademiens poängtering av psalmbokens litterära kvaliteter är dock väl värd att framhävas. I det (sön)dagliga umgänget med den glömmes man lätt att den inte bara är andaktsbok m. m. utan också tillhör en genre som åtminstone hittills faktiskt räknats till den svenska litteraturen och att – som redaktören Håkan Möller skriver – »våra tre äldsta psalmböcker intar var och en för sig en rangplats i

kyrko- och litteraturhistorien» (s. 307). Gunnel Vallquist späder på lovorden när hon skriver att »Den Svenska Psalmboken antagligen är Sveriges genom tiderna mest lästa, mest använda bok. (...) Det har sagts att den svenska psalmboken både poetiskt och musikaliskt är oöverträffad, inget annat språk har något sådant att erbjuda. Jag tror det gärna; ingenting motsvarande jag sett och hört kan till närmelsevis mäta sig med den svenska psalmboken?» (vii).

Intet att förvåna sig över alltså, att *Den gamla psalmboken* nu utgivits i Svenska Akademiens serie Svenska klassiker! Det är en utgivning som kan behövas. Nutidens svenskar är knappast några ivriga användare av psalmer. Den senaste psalmboken från 1986 är inte till närmelsevis så vanlig i svenska hem som 1937 års psalmbok var. Därför är det vällovligt att Akademien har velat ge det sekulariserade svenska folket en chans att bevara kontakten med fädernas psalmskatt i dess ursprungliga, autentiska form.

Av bokens 421 sidor upptas 306 av texter ur de tre psalmböckerna med ungefär lika stort utrymme åt var och en. Mest utrymme ges dock åt den äldsta, vilket får anses naturligt av flera skäl. Det gjorda urvalet presenterar denna psalmbok som mer svensk än den var från början. I 1695 års psalmbok fanns fler översatta tyska psalmer än svenska original, i Akademiens urval dominerar dock svenska författare, fr. a. Spegel och Swedberg. I urvalet från 1819 resp. 1937 års psalmböcker är den svenska författardominansen total. Man lägger också märke till hur kvinnorna kommer till tals alltmer medan tiden går. 1819 hade bara en kvinnlig författare, A.-M. Lenngren. I 1937 års psalmbok har 10 texter skrivits eller översatts av de 62 utvalda psalmerna. I den yngsta av de tre lägger man också märke till ett märkbart inflöde av texter av nordiska och anglosaxiska författare.

Den äldsta av de tre erbjuder den största läsoplevelsen. Stavningen i de 51 numren ur Spegels psalmbok (som hade 413 psalmer) har förstås moderniserats, vilket gör mötet med texterna något mindre dramatisk. Helhetsintrycket är ändå omvälvande. Ordformer, särskrivning av sammansättningar, interpunktion och bruk av versaler har inte ändrats. Versöverflödet i psalmerna är påfallande. Fortunatus »Upp min tunga» – av Wallin omdiktad till en fyrstrofing påskpsalm – visar sig vara en hymn om frälsningshistorien med 11 strofer. Ett annat exempel är Laurinus begravningspsalm (tillägnad hustrun Margareta) »I himmelen, i himmelen» som hade 17 verser av vilka Laurinus själv skrivit fem. Rekordet håller Walters psalm om evighetens sommar (som

dock inte finns med bland de utvalda) med sina 31 strofer. Tid att sjunga fanns på 1600-talet! Bekymmerslösheten hos den tidens diktare om metriskt flöde är kännbart. Liksom i de äldsta folkvisorna förekommer ständiga förskjutningar av stavelseantal och betoningar i versraderna, vilket skapar svårigheter när man försöker sjunga texterna. Begripligheten av 1600-talssvenskan är inte alltid självklar för en modern svensk. Vem förstår helt en mening som denna: »Ej torv där någon tänka / På det som förra var»? (s. 123) Här kommer dock Håkan Möllers kommentarer och ordförklaringar läsaren till undsättning.

Psalmboken från 1819 domineras naturligtvis av J. O. Wallin med 32 psalmtexter av urvalets 54, men de andra stora diktarna under epoken finns givetvis representerade, sådana som Franzén, Geijer och Hedborn. Wallin är ju den genom alla tider mest produktive svenske psalmdiktaren. Hans texter kom ju också att dominera 1937 års psalmbok. Av dess 600 nummer medverkade Wallin med 225, och den är därför nästan lika wallinsk som den 1819 utgivna. Gunnel Vallquist kallar dock denna psalmbok »den Eklundska» vilket måste anses i viss mån befogat med hänsyn hans dominerande roll i psalmbokskommitten. I urvalet är också Eklund den mest representerade författaren.

Det sparsmakade urval som Akademien gjort är tidsmässigt teologiskt och litterärt representativt för de tre psalmböckerna. Detta gäller dock knappast helt och hållet för utgivaren Swedbergs intentioner i det första trycket 1694. Det drogs in på grund av en massiv kritik från de ortodoxa kretsarna. I psalmboken 1695 hade det nya i Swedbergs psalmbok strukits. Det för tiden moderna finns alltså inte med i »Spegels psalmbok» (som Vallquist i sitt företal kallar 1695 års psalmbok). Efter de ortodoxas mangling kändes den redan ålderdomliga psalmboken snart outhärdligt gammaldags för barockens människor.

En övergripande princip för Akademiens urval har varit att välja ofta använda psalmer som i många fall återfinns i 1986 års psalmbok och därtill lägga ett antal tidstypiska som kommande psalmkommittéer låtit utgå. Till den senare kategorin hör några saftiga helvetes- och jämmerdalsskildringar anno 1695 samt prov på wallinska psalmer där påverkan från den s. k. neologin är tydlig. Flera av Lina Sandells mest populära psalmer återfinns i urvalet. Eklunds »Fädernas kyrka» finns förstas med som ett tidsdokument.

Gunnel Vallquists inledning är ett sant nöje att ta del av. Den är mycket personligt hållen, varm i tonen och innehåller flera intressanta kommentarer

till den svenska psalmhistorien. Som den fromma katolik hon är, ger hon oss också exempel på hur psalmer kan användas i det privata andaktslivet.

Håkan Möllers kommentardel är utomordentligt värdefull. Den är fylig, tydlig, lärd och välformulerad. För det mesta handlar det om kalla fakta om författarattribution e. dyl. men ofta nog får läsaren kommentarer som kastar nytt ljus över en enskild psalm. De många bibelhänvisningarna som förtydligande av enskilda rader och strofer är ett genidrag. Här finns också en och annan upplysning om psalmernas melodier, en sida som borde ha givits mer utrymme i Akademiens utgivning, som behandlar psalmböckerna uteslutande som textböcker. En hänvisning till melodikällor borde ha funnits – åtminstone. När det gäller 1695 års psalmbok kunde man hänvisa till den 1985 på Gidlunds förlag utgivna faksimilupplagan av boken som inte har försummat den musikaliska sidan. Folke Bohlin ger här lärda upplysningar om melodierna. Möller har också sammanställt en litteraturlista och ett antal register och tabeller som är av stort värde för den som vill bedriva psalmstudier. I nummer- och bearbetningstabellen har dock siffrorna på sina ställen kanat in i fel kolumn, men det är enkelt att rätta till och stör på intet sätt det utomordentligt goda intrycket av denna värdefulla utgivning.

Sören Bolander

Den svenska tidegården, melodiutgåva

på uppdrag av Laurentius Petri sällskapet för svenskt gudstjänstliv sammanställd av Ragnar Holte.

Bibeltexter enligt Bibel 2000.

Femte upplagan. Verbum, Stockholm 2002.

I. Laudes och Vesper. 334 s., ISBN 91-526-2922-8

II. Completorium och Middagsbön. 215 s., ISBN 91-526-2923-6

Den svenska tidegården såg dagen ljus 1924 under namnet *Evangelisk Tidegård*, ett häfte med tre tideböner – laudes, vesper och completorium – försedda med gregoriansk musik. Under 1930-talet växte en bönerörelse fram i Svenska kyrkan, tidegårdsrörelsen, och textmaterialet utvidgades mer och mer till en fullständig tidegård, *Den svenska tidegården*. Många tidegårdsgrupper bildades, som i första hand läste sina tideböner, men det var helt naturligt att man också ville sjunga dem, något som Kyrkan gjort i alla tider.

Melodiutgåvorna utökades parallellt till *Svenskt Antifonale*, 1934–38, som omarbetades till *Det svenska antifonalet I* och *II*, 1949 respektive 1959.

Som bekant hette »tidegårdens tillskyndare» Arthur Adell och Knut Peters. År 1961 efterträddes Arthur Adell av Ragnar Holte som ordförande för det år 1941 bildade Laurentius Petri sällskapet, vars syfte bl. a. är bönelivets och den gregorianska sångens främjande i Svenska kyrkan. Holte har i drygt fyrtio år med stor flit och unik sakkunskap fullföljt Adells och Peters arbete och fört det allt närmare fulländning, först genom den senaste stora omarbetningen av textboken, 2000, och nu med melodiutgåvan, femte upplagan, 2002. Utgåvorna betecknar en milstolpe i *Den svenska tidegårdens historia*.

Textboken utkom påpassligt samma år som den nya bibelöversättningen, *Bibel 2000*. Melodiutgåvorna på 1990-talet var visserligen uppdaterade enligt *NT 81* och *Psaltaren 95* men var dock ett provisorium. Den nu utkomna upplagan presenteras i två band, med completorier och middagsböner respektive laudes och vesper. Tack vare ett särskilt »nyhetstecken» för samtliga ändringar och tillägg kan båda upplagorna användas jämsides.

Utöver den språkliga förnyelsen finner man några nya psaltarpsalmer och responsorium efter skriftläsning i laudes och vesper. I middagsbönen finns nu alltid efter skriftläsningen ett responsorium hämtat från *Nya testamentet*. I completoriet har det fina responsoriet »Bevara mig som din ögonsten, göm mig i dina vingars skugga» återkommit, men, som här i citatet, i förnyad språkdräkt. Tacksamt noterar man återkomsten av musiken till kyrkmässan i laudes och vesper. Här finns också psalmförslag till högmässan, ett litet kalendarium och *Te Deum*.

Incitament till den nya upplagan är, utom anpassningen till *Bibel 2000*, också den aktuella gregorianska forskningen och tillgången till »adekvata metoder» (Holte) för att åstadkomma textens och musikens lyckliga förening. Till skillnad från andra tidegårdsutgåvor bygger det svenska antifonalet på den klassiska gregorianska sången i latinska och svenska källor. Endast i ett fåtal fall har utgivaren tillgripit kompositorisk verksamhet, egen eller andras. Det synnerligen värdefulla och koncisa kapitlet »Kommentarer och förklaringar» som finns längst bak i båda böckerna, ger en strukturanalys av samtliga fyra tideböner. De får också en djuplodande teologisk och liturgisk analys, lika nyttig för nybörjaren som för den vane tidegårdsbedjaren. Holte framhåller den viktiga portalpsalmen 110 med sin kristo-

logiska antifon som ett tolkningsmönster för varje tidebön. Hänvisning görs till utförligare framställningar härom, såväl i textboken som i förra melodiutgåvan.

Det korta men mycket innehållsrika avsnittet om gregoriansk sång och svenskt språk ger en liten inblick i textunderläggarens verkstad. Här fordras inte bara gedigna kunskaper i latin utan också förmåga till subtila prosodiska överväganden. Ett litet exempel från antifonen »Må Guds frid (som är mera värd än allt vi tänker)» i lördagens completorium: Tretonsneumen d-a-b i det formelartade initiet uppbär alltid betonat ord eller dito stavelse, i vårt fall ordet »frid». Initiet kan emellertid vid behov byggas ut med högst fyra toner, nämligen d, f, c och d, som då läggs före tretonsneumen. I vår antifon får ordet »må» tonen f och »Guds» tvåtonsneumen c-d. Här har utgivaren emellertid valt en variant från ett annat romerskt antifonale, nämligen e istället för f. Därmed blir det obetonadet ordet »må» mindre framhävt och »Guds» får tillbörlig tyngd.

Viktig är också källförteckningen över samtliga utnyttjade antifoner, som bl. a. visar på det goda svenska arvet, särskilt från den s. k. *Aspöboken* från 1500-talet.

Den nya melodiutgåvan är en gåva till Svenska kyrkan och en veritabel guldgruva för var och en som vill sjunga till Guds ära. Den gregorianska sången är nuförtiden rätt ensam om att vara enstämig, oackompanjerad och exklusivt bunden till sakral text. Sångligt kan den vara en utmaning men kanske också innebära en upptäckt för en kyrkokör. En tidebön som exempelvis Kyrkmässans vesper – som kan sjungas inte bara vid speciella tillfällen som kyrkoinvigningar e. d. utan också s. a. s. utan särskild anledning – skulle hos en kör kunna väcka ny förståelse för det rum, där kören hör hemma. Har man en gång lärt denna vesper »by heart» glömmar man den aldrig!

Det kan inte nog understrykas att vi, när det gäller gregoriansk sång, har att göra med texter, som inte kan vara en förevändning för någon musikalisk uppvisning av kör eller solister, utan är bön rätt och slätt. Man kan också vara tacksam, att det i Svenska kyrkan ännu finns den teologiska, musikaliska och språkliga kunskap, som fordras för att föra det gregorianska arvet vidare.

Gudrun Zethelius

Een wanligh Psalm Book: Göteborgspsalmboken 1650

Faksimilutgåva av exemplaret i Bodleian Library, Oxford.

Efterskrift av Jens Lyster.

Göteborgs stiftshistoriska sällskap/Tre Böcker Förlag AB,

Göteborg 2002, 295 s., ISBN 91-7029-471-1

Den som läser *Een wanligh Psalm Book, Göteborgspsalmboken 1650*, erbjuds glimtar av en mängd olika historier. Dessa historier är sammanvävda med varandra, men läsaren kan utifrån sina egna intressen välja att fokusera på några enskilda trådar i väven. *Göteborgspsalmboken 1650* ingår i *Then brukelige Handbook*, tryckt i Göteborg 1650. Handboken består av fem böcker eller avsnitt. I handboken ingår psalmbok, katekes, evangeliebok, kyrkoordning och en del av en bönbok. Den första boken utgörs av *Een wanligh Psalm Book, Göteborgspsalmboken*, och det är alltså denna psalmbok som nu ges ut i faksimilutgåva. De övriga delarna av handboken finns således inte med i utgåvan. Däremot har Jens Lyster försett den med en utmärkt efterskrift som låter några av de historiens trådar som omger psalmboken framträda tydligt.

Göteborgspsalmboken består av 147 psalmer. Även om *Keysers Manuale Sveticum* utgör förebilden för psalmbokens disposition så finns det avvikelser. Till exempel går »Några Andelige Loffsånger» tillbaka till en äldre tradition i 1500-talets *Then Swenska Psalmboken*. Även andra avvikelser återfinns, till exempel vad gäller vissa psalmers placering och rubricering. Den befintliga faksimilutgåvan av psalmboken är en vacker liten bok. Emellanåt lite svåräst på grund av trycket, men det ger också en nyutgiven bok lite gratis historisk tyngd då den känns som en gammal bok. Förutom att *Göteborgspsalmboken 1650* är bärare av en mängd historier är de enskilda psalmerna en källa att ösa ur, både på ett psalmhistoriskt och ett uppbyggligt plan.

En historia, eller tråd, som Jens Lyster nystar upp är att handboken endast finns bevarad i ett känt exemplar. Det var han själv som så sent som i augusti 1981, förmodligen efter systematiskt sökande, återfann denna bok på Bodleian Library i Oxford. Att det endast finns ett exemplar bevarat av en bok och att detta hittas tämligen långt ifrån den ort där upplagan tryckts och använts är i sig något kittlande. Upptäckten av ett nytt material kan bidra till

fördjupade kunskaper och sätta in befintliga kunskaper i en tydligare kontext, vilket Lyster gör i sin efterskrift. Han berättar att alla de andra en gång existerande handböckerna inte längre finns bevarade för att de brukats och använts. Böcker som används flitigt tenderar att så småningom slitas ut och försvinna.

Den flitiga användningen berättar något om staden Göteborgs historia. Stadens och psalmbokens trådar vävs samman med så storpolitiska händelser som freden i Brömsebro 1645, och senare freden i Roskilde 1658. Genom freden i Brömsebro övergick det danska Halland till Sverige. Detsamma gäller för det norska Bohuslän som efter freden i Roskilde också blev svenskt område. Detta innebar att de båda landskapen lades under Göteborgs stift. Ericus Brunnius blev här stiftets superintendent år 1647 och ett gymnasium inrättades i Göteborgs stad för att utgöra en del i det försvenskingsarbete som nu tog vid. Handboken användes vid Göteborgs trivialskola och vid det nyinrättade gymnasiet för att, som Jens Lyster skriver »främja en svensk medvetenhet hos ungdomen från Halland och sedermera även Bohuslän.» Att gudstjänstbäckers försvenskning under 1600-talet blev en angelägen uppgift visar på att förståelsen av tillvaron och konstruktionen av identitet under 1600-talet var religiöst snarare än nationellt färgad så som termen »försvenskning» lätt antyder.

Ytterligare en tråd att dra ur handboken är att denna vackra bok, enligt Lyster, även kan ses som Göteborgs stads magistrats visitkort. I dess förord är stadens rådsherrar och ämbetsmän uppräknade eftersom boken är tillägnad dem. Dessutom påstås det i förordet att boken är stadens äldsta bok. Det faktum att Göteborg vid denna tidpunkt har ett eget tryckeri säger, enligt Lyster, något om både magistratens och stadens betydelse.

Den viktigaste förlagan till Göteborgspsalmboken tycks alltså ha varit ett *Manuale Sveticum* tryckt 1639 av Henrich Keyser i Stockholm. Denna manual har tryckts för att »Vnge och Reesande Personer nyttigt och bequämligt wara kunne». Målgruppen är alltså unga läsare samtidigt som den skall vara en bok att ta med på resor. Jens Lyster påpekar för *Göteborgspsalmbokens* vidkommande att det snarare är det förra motivet, att boken vänder sig till unga läsare, som är huvudtanken bakom dess tillkomst. Det är ju vid Göteborgs stads trivialskola och gymnasium som den har använts så flitigt. Men tanken om psalmboken som resebok kan väl inte helt avskri-

vas just för att det nu enda återstående exemplaret hittats på främmande ort och att den person som såg till att handboken hamnade på Bodleian Library, Håkon Bengtsson med det latinska namnet Haquinus Lidenius, uppenbarligen befann sig på resa.

Ännu en historia som handboken är bärare av är att denne Haquinus Lidenius, som officiellt sänts ut av köpmännen i Göteborg, också kan ha haft andra mer inofficiella uppdrag i London. Lidenius skickade hem upplysningar till greve Magnus Gabriel de la Gardie bl. a. om vad den abdikerade drottning Kristina företog sig på sina resor i Europa. Tänkbart är, menar Lyster, att Lidenius var både spion och staden Göteborgs reseambassadör. Huruvida handboken hamnat i Bodleian Library som staden Göteborgs visitkort eller om Haquinus Lidenius bara lämnat boken för att lätta på sitt bagage vet vi inte. Det vi vet är att han den 1 maj 1655 besökte biblioteket och lämnade ett exemplar av handboken där. Där har den bevarats i gott skick för att alltså återfinnas först 1981.

Sinikka Neuhaus

Evertsson, Anna J

»Gå vi till paradiset med sång». Psalmers funktion i begravningsgudstjänster

Diss., Bibliotheca Theologiae Practicae 69, Arcus förlag,

Lund 2002, 357 s., ISBN 91-88553-11-6

Anna Evertssons doktorsavhandling i kyrko- och samfundsvetenskap ventilerades i Lund den 6 december 2002. Den är disponerad i en inledning, fem kapitel och sammanfattning. Inledningen behandlar den hymnologiska bakgrunden samt avhandlingens syfte, problem, definitioner och avgränsning. Kap. 1 tar upp förutsättningarna för studien, varefter material och metod presenteras i kap. 2. I det längre kap. 3 analyseras fjorton psalmer, och i kap. 4 tio exempel på psalmers funktion i begravningsgudstjänster. Kap. 5 diskuterar begravningsgudstjänsten som pastoral utmaning.

Denna avhandling belastas inte av onödiga redogörelser för litteratur, teorier eller omständigheter som mer eller mindre löst anknyts till själva undersökningen. Syftet presenteras som »att belysa psalmers funktion i

begravningsgudstjänster i Svenska kyrkan under 1990-talet» och förf. formulerar den övergripande frågeställningen: »Vilken roll spelar psalmerna i begravningsgudstjänsten för mötet mellan människors behov i en sorgesituation och kyrkans trosbudskap i denna situation?». Ytterligare frågor gäller vilka psalmer som förekom vid begravningsgudstjänsterna, vilket existentiellt innehåll och vilket trosbudskap som finns i psalmerna, hur psalmerna samspelar med övriga delar av begravningsgudstjänsten samt vilka förutsättningarna är för att människors behov och kyrkans trosbudskap skall kunna mötas på ett funktionellt sätt.

Förf. betraktar begravningsgudstjänsten som en mötesplats mellan det hon kallar »sammanslaget» och »kyrkoaspektet». Detta betraktelsesätt visar sig i analysen vara en styrka och en tillgång. Samtidigt är »sammanslaget» enligt min mening en mindre lyckad beteckning för det som främst handlar om det allmänmänskliga och existentiella.

Anna Evertsson har kunnat använda Göran Gustafssons omfattande enkätmaterial från 2222 begravningsgudstjänster. Där nämns ca 220 psalmer ur *Den svenska psalmboken 1986*. Vanligast, att inte säga överlägset dominerande, är »Härlig är jorden» och »Blott en dag», med »Bred dina vida vingar» på en lika självklar tredje plats. Den enda nyare psalmen är »Det finns djup i Herrens godhet» på femte plats. Förf. noterar att det med hänsyn till när begravningsgudstjänsterna ägde rum är naturligt att vår- och sommarsalmer användes. Samtidigt finner hon det anmärkningsvärt att påskpsalmerna (med undantag för den under Årstiderna placerade »Likt vårdagssol i morgonglöd») knappast använts, trots att en stor del av begravningsgudstjänsterna hölls i påskens efterfirningstid. Men år 1997, som undersökningen avser, inföll Pingstdagen redan den 18 maj. Med tanke på att pingstpsalmer gärna börjar användas redan ett par veckor »i förväg», kan påskens psalmmässigt sägas ha tagit slut redan i april det året.

Inför analysen har förf. gjort ett urval av begravningsgudstjänster utifrån olika pastorala situationer, där de avlidna delats in i fem åldersgrupper. I varje åldersgrupp har två begravningsgudstjänster valts ut. Genom detta urval har även några nya psalmer, »Jordens Gud, stjärnornas Herre» och »När sorgen känns tung i mitt sinne» (ur *Psalmer i 90-talet*), men också en klassisk psalm som »Du segern oss förkunnar», kommit med i analysen. Att studiet av pastorala situationer styr det hymnologiska urvalet är en ny och

viktig princip, som kan diskuteras, men som på ett avgörande sätt bidrar till att realisera förf:s strävan att analysera psalmernas funktion i faktiska begravningsgudstjänster istället för att i undersökningssyfte så att säga isolera dem. Denna strävan är en avgjord styrka: det handlar om faktiska begravningsgudstjänster i konkreta sorgesituationer, där psalmerna har en viktig funktion. Det innebär en nyorientering som gör denna avhandling till ett pionjärbete i sitt slag.

För sina analyser använder förf. en innehållsanalytisk modell, som mellan polerna »död» och »liv» ställer upp fruktan, klagan och skuld respektive hopp, tacksamhet och förlåtelse. När hon övergår till att direkt undersöka psalmernas funktion i begravningsgudstjänsten kompletteras denna modell med utgångspunkten för griftetalet, liturgi, bibelläsningar, diktläsning, samt instrumental och vokal musik. Inför metoden kan man naturligtvis diskutera gränsdragningen mellan teologiskt och existentiellt, och definitioner av till exempel »liturgi» kan efterlysas, men analysen genomförs mycket grundligt, förf:s akribi är utan anmärkning, och det viktiga ämnet behandlas utförligt utan att förf. spårar ur från sin formulerade uppgift.

Den väl genomförda avhandlingen inspirerar till ytterligare frågor. Exempelvis undrar man över musikens betydelse- eller mentalitetsbärande roll för uppfattningen av psalmernas innehåll. Tillsammans med Anna Davidsson Bremborgs religionssociologiska avhandling om begravningsentreprenören och Jan-Olof Aggedals pågående arbete om begravningsförkunnelse har Anna Jönsson Evertssons avhandling kastat nytt ljus över begravningsgudstjänstens innehåll och sammanhang. Hon har gett oss ett viktigt hjälpmedel för förståelsen av vad det är som händer i detta ständigt pågående möte mellan kyrkans budskap och människors behov, och därtill med nya redskap fört den hymnologiska forskningsfronten framåt.

Anders Jarlert

KMR Kyrkomusikernas Riksförbund

1901–2001

Jubileumbok utgiven i septemer 2001 av 100-årsjubilerande Kyrkomusikernas Riksförbund med stöd av Samfundet Pro Fide et Christianismo. Stockholm 2001, 280 s., ISBN 91 7718 022 4

Ett förbunds jubileumsskrift är redan på planeringsstadiet utsatt för många frestelser. Det är därför en glädje att kunna konstatera att Kyrkomusikernas riksförbunds 100-årsskrift undgått de flesta. Den interna förbundshistorien tillåts inte svämma över, mångfalden i 30-talet artiklar tar inte överhanden över fördjupningen, och bildmaterialet ger ofta ny och annorlunda belysning över ämnet.

Här kan det bara bli fråga om några observanda ur en del av de många artiklarna. Hagbert Meuller ger »brottstycken ur äldre urkunder» om klockarens ställning och uppgifter i äldre tider. Det är en anspråkslös titel på en intressant artikel. Förvånande är dock att Hilmer Wentz *Klockaren i helg och söcken* (1980) på över 300 sidor inte nämns.

Artiklarna om Sveriges allmänna organist- och kantorsförening och vägen framåt är föredömligt varierade. Tabeller över viktiga årtal eller över förtroendevalda och anställda sedan 1901 är värdefulla att få samlade på ett ställe. I bildtexten s. 31 förekommer under ett foto från 1920 »biskop Gustaf Aulén, Lund», fastän dåvarande professor Aulén inte blev biskop i Strängnäs förrän 1933, och återvände till Lund först 1952. Foton från ombudsmöten i Borås 1942, i Karlstad 1980 och i Stockholm 1999 visar på många förändringar: kvinnornas (och de unga männens) intåg, men också hur de äldre på de senare bilderna försöker se yngre ut istället för det omvända 1942.

Jerker Sjöqvist gör en vandring från 1800-talets 18 kyrkomusikaliska tidskrifter till dagens KMT och Christian Ljunggren presenterar sina tankar om körsången i Svenska kyrkan under 100 år – en koncentrerad och initerad översikt som kan vara användbar i många sammanhang. Bildredaktören hänger påpassligt med: Otto Olssons porträtt står under rubriken 1975–1990 (!) därför att det avsnittet inleds med nyupptäckten av hans *Requiem*. Anki Lindström skriver medryckande om levande körrörelse. Per Thunarf och Erik Lundkvist ger instruktiva översikter om romantisk resp. modern orgelmusik, medan det svenska orgelbyggeriet fallit på Sverker

Jullanders lott. Här möter ett antal referenser till vidare studium – något man annars tyvärr saknar i jubileumsboken.

Harald Göransson skriver om Svenska kyrkans böcker – naturligtvis mycket initierat. En mera kritisk distans vore för mycket begärt av den som i så hög grad själv varit aktiv i reformarbetet (se illustrationerna), men slutordens konstaterande att både kyrkohandbok, mässmusik och psalmbok fann sin »slutliga» form 1986 är dock väl starkt. Även innehållet ger anledning till några reflexioner. Att psalmboken under 1800-talet »vållade just inga problem – den wallinska psalmboken var i stort sett allena rådande» (s. 216) är en sanning med stora modifikationer. På många håll infördes den först efter flera decennier på biskoparnas initiativ. Ett förslag om obligatorium avsågs av riksdagen 1833, folkliga våldsamheter mot 1819 års psalmbok förekom, och 1695 års psalmbok avlystes i några församlingar först på 1890-talet. När förf. berömmar Eklund–Auléns »Fädernas kyrka» för att »1800-talets evinnerliga jamber och trokéer hade ersatts av spänstiga daktyler i glad marschtakt» har han nog också nämnt en viktig anledning till kritiken mot psalmen. Artikeln ger inblickar i det senaste liturgiska revisionsarbetets svårigheter att förena reformivern med berättigade musikaliska krav. Mera egendomligt är påpekandet att nattvardsbönsens »du som är som en fader och en moder för oss» innehåller »embryot till den feminism som efterhand skulle röna en allt större uppmärksamhet». Det teologiskt omdebatterade i denna bön är ju inte »som en moder» – sådana formuleringar finns redan i Gamla testamentet, utan att Gud, som avslöjat sig *vara* vår Fader, sägs vara bara »som en fader»!

I en av de avslutande korta artiklarna behandlar Lennart Stripple utan problematisering förrättningsmusiken. Henrik Tobin ger »något om historia, nutid och framtid» för kyrkomusikerutbildningen, men lyckas få in mycket under »något», och knyter skickligt samman Thomas Manns skildring av en kyrkomusikermodell i *Doktor Faustus* med utbildningsidealet i Sverige 1930–1990. Till sist medverkar sex unga författare under rubriken »Ung i kyrkans tjänst» med personliga perspektiv på framtidens kyrkomusik.

Anders Jarlert

Petterson, Per

Svenska kyrkan ur tjänsteteoretiskt och religionssociologiskt perspektiv

Uppsala Universitet, Verbum förlag, Stockholm 2000.,

350 s., ISBN 91-89422-07-4

Kvalitet i livslånga tjänsterelationer. Svenska kyrkan ur tjänsteteoretiskt och religionssociologiskt perspektiv är en både aktuell och brännande avhandling. På Svenska kyrkans verksamhet anlägger Per Petterson ett tjänsteteoretiskt perspektiv hämtat från företagsekonomi. Petterson ser avgörande likheter mellan Svenska kyrkan och ett tjänsteproducerande företag. Kännetecknande för tjänsterelationer är att de ofta pågår under en längre tid, och i Svenska kyrkan har man som regel ett livslångt medlemskap. Vidare präglas relationen av ett samspel mellan »kund» och »producent». En kyrkomedlem, som begagnar sig av en kyrklig tjänst som dop, vigsel eller begravning blir genom sitt deltagande en del av den tjänst som produceras. Denna typ av interaktion äger också rum inom tjänsteproduktion som vård, omsorg och utbildning.

I de flesta tjänsterelationer är det kundens värdering av relationens kvalitet som bestämmer om relationen ska fortsätta eller upphöra. Det bör utifrån det tjänsteteoretiska perspektivet råda hög samstämmighet mellan kundens/medlemmens uppfattning om relationen och organisationens föreställning om densamma, eftersom producenten för sin överlevnad är beroende av kundens positiva upplevelse av relationens kvalitet.

Tjänsterelationer är enligt Petterson utmärkande för det moderna samhället. Utvecklingen har gått från jordbrukssamhälle, via industrisamhälle, till *tjänstesamhälle*. Industrisamhällets ekonomiska logik handlade om konsumtion av varor, men tjänstesamhället bygger på konsumtion av tjänster. Samhällsutvecklingen har också medfört individualisering och sekularisering, vilket gjort att områden som tidigare varit kulturellt givna nu blivit föremål för konsumtion och personliga val. Detta gäller t. ex. frågor om religiös tillhörighet.

För svensken i allmänhet är ett medlemskap i Svenska kyrkan antagligen inte längre en självklarhet. Petterson ser det som religionssociologiskt relevant, att utifrån ett tjänsteteoretiskt perspektiv, undersöka hur Svenska kyrkans medlemmars/kunders värderingar av relationen till densamma

motsvaras av kyrkans uppfattning av sin verksamhet. Petterson uppmärksammar också, att analysen av kund – producentrelationen i den kyrkliga kontexten behöver stämmas av med Svenska kyrkans teologi. Förutom samstämmighet och balans i relationen mellan kund och producent bör kyrkans verksamhet ge uttryck för Svenska kyrkans teologi. Analys av denna fråga ligger emellertid utanför avhandlingens fokus.

Petterson gör 30 kvalitativa intervjuer med »vanliga» kyrkomedlemmar i syfte att undersöka vilka faktorer som bestämmer den »vanlige» kyrkomedlemmens värdering av sin relation till Svenska kyrkan. Undersökningen visar, att det som bestämmer medlemmarnas värdering av relationen är hur man upplever att man blivit *bemött* av Svenska kyrkans personal i samband med livsriter och andra centrala händelser (kriser, högtider etc.). Social verksamhet som syföreningar, barntimmar etc. skattas också högt. Söndagens huvudgudstjänst framstår inte som angelägen. Resultatet, givet det tjänsteteoretiska perspektivet, är att det råder en diskrepans mellan vad som avgör den »vanlige» kyrkomedlemmens värdering av relationen till kyrkan och det som kyrkan traditionellt uppfattar som sin huvudverksamhet, nämligen söndagsgudstjänsten. Hur Svenska kyrkan hanterar denna diskrepans är enligt Petterson en »överlevnadsfråga», men han går i avhandlingen inte in på hur en eventuell förändring av verksamhetsen skulle se ut.

När det gäller tjänsteteorin har vi i Sverige tidigare sätt den överförd till sektorer som vård och omsorg, men inte till kyrklig verksamhet. En kritisk fråga handlar om, hur relevant det tjänsteteoretiska perspektivet är i det religionsvetenskapliga sammanhanget. Det finns, menar jag, inom forskningen och debatten en tendens att väl snabbt bejaka diskursen om den individualiserade och konsumtionsinriktade nutidsmänniskan. När det kommer till religionen ställer jag mig frågan, om det inte finns andra mer djupgående symboliska och meningsskapande mekanismer, som avgör vårt förhållningssätt till de religiösa institutionerna och som inte låter sig beskrivas i termer av tjänstereationer. Frågan är viktig, eftersom det tjänsteteoretiska perspektivet ligger till grund för såväl intervjuernas utformning som analys i avhandlingen.

En konfessionellt kritisk punkt är om det tjänsteteoretiska perspektivet är förenligt med Svenska kyrkans teologi. Är det teologiskt rimligt att förstå begrepp som kyrka och församling i termer av producent och kunder? Är en *kristen gemenskap* möjlig att fånga i företagsekonomiska termer?

De kritiska punkterna till trots belyser Pettersson ett för Svenska kyrkan allvarligt problem: den konstaterade diskrepansen mellan kyrkans självbild och medlemmarnas uppfattning om verksamheten. Avhandlingen pekar på ett tydligt kommunikationsproblem. Frågan är om »kundanpassning» är lösningen. Finns det andra sätt för kyrkan att nå ut med sitt budskap? Hur kan man sälja sig utan att »sälja sin själ»?

Elisabeth Christiansson

Sveriges kyrkohistoria

4. Ingun Montgomery, Enhetskyrkans tid

Verbum, Stockholm 2002, 331 s., ISBN 91-526-2459-5

5. Harry Lenhammar, Individualismens och upplysningens tid

Verbum, Stockholm 2000, 304 s., ISBN 91-526-2460-9

6. Anders Jarlert, Romantiken och liberalismens tid

Verbum, Stockholm 2001, 326 s., ISBN 91-526-2461-7

I Tro & Tanke 2001:1 presenterade jag det stort upplagda projektet Sveriges kyrkohistoria och recenserade de tre första volymerna. Verket har fortsatt att utkomma med en volym årligen, låt vara i fel ordning. Nu föreligger i alla fall del 4, 5 och 6. De tar vid efter Uppsala möte 1593 och för oss genom den långa epoken av svensk-luthersk symbios mellan kyrka och stat fram till dess begynnande upplösning under 1860-talet genom avskaffande av ståndsriksdagen, åtskillnad mellan kyrklig och borgerlig kommun, och inrättande av kyrkomötet. Ytterligare två planerade volymer skall sedan leda oss fram till millennieskiftet 2000.

Jag har läst rätt mycket historia under senare år, inte minst om svensk stormaktstid, främst Peter Englunds lysande svit av arbeten och Gunnar Wetterbergs mycket informativa biografi över Axel Oxenstierna. Vad mer kan då finnas att lära genom en volym om den svenska enhetskyrkans tid? Jo, en hel del, visar det sig. Även om kyrkliga förhållanden ganska ofta berörs i de allmänna historieförställningarna får man aldrig någon samlad bild. Ingun Montgomerys välstrukturerade framställning visar på ett övertygande sätt behovet och nyttan av en särskild kyrkohistorisk forskning. Epokens ofta turbulenta svenska utrikes- och inrikespolitik finns hela tiden

med i koncisa sammanfattningar, men de bildar bara bakgrund till en sammanhållen framställning av den kyrkliga utvecklingen.

»Enhetskyrkan» står inte bara för inomkyrklig konfessionell enhet utan för kyrkan som ideologiskt sammanhållande kitt i den alltmer organisatoriskt konsoliderade staten och som drivkraft i ett alltmer utvecklat universitets- och skolväsende. Träffande framhävs i början av boken två symboliska framställningar. Karl IX:s kröningsdaler visar på framsidan kungen i rustning och med riksregalier, och på baksidan Frälsaren Kristus som världshärskare, i båda fallen i hägn av det hebreiska gudsnamnet. På Uppsala universitets sigill kastar gudsnamnet strålar över jorden, och en devis fastslår enheten mellan nådens och naturens sanning.

Bildningsaspekten på perioden framhävs genom själva periodindelningen: den börjar med Uppsala universitets återupprättande 1595 och kulminerar i tillkomsten av en rad nya kyrkliga böcker: kyrkolag 1686, katekesutveckling 1689, kyrkohandbok 1693, psalmbok 1695 och ny bibelöversättning 1705. Värdefulla inblickar i fromhetslivet ges, och ett intressant kapitel behandlar hur Gustav II Adolf religiöst-etiskt rättfärdigar sitt fälttåg på tysk mark. Återkommande skildras hur kyrkan, företrädd av biskoparna och prästeståndet, lyckas avvärja växlande makthavares planer på ökad statlig centralstyrning av den fram till dess enväldet tar över under Karl XI.

Eftersom enhetskyrkans konsolidering genom raden av nya kyrkliga böcker fick bilda slutpunkt i del 4 kommer stormaktstidens slutfas under Karl XII att inleda del 5, väl sammanställd av Harry Lenhammar. Ett intressant kapitel skildrar kyrkan i krigets tid, och ett därpå följande pietismens framväxt, inte minst i krigets spår. Volymen spänner sedan över frihetstiden och den gustavianska tiden fram till 1809 års regeringsform, med dess något modifierade definition av den lutherska bekännelsen. Det mesta i boken handlar om hur kyrka och teologi förhåller sig till upplysningens idéer och hur enhetskyrkan sätts på prov genom de nya andliga rörelserna. Påfallande är dock att de normerande kyrkliga böckerna från stormaktstiden förblir gällande under hela perioden.

Anders Jarlerts behandling av perioden 1809–1865, verkets sjätte del, är nog den av de tre nya volymerna som jag finner allra mästerligast strukturerad. Det rör en komplicerad och delvis turbulent utveckling, där enhetskyrkan steg för steg går mot sin upplösning. Den handlar om framväxten av

en lång rad nya andliga rörelser, om inomkyrklig väckelse, separatism och bildande av frikyrkor. Den handlar om kyrko- och statsledningens och om ledande kyrkomäns delade uppfattningar om hur de nya rörelserna skall mötas. Den handlar om den politiska liberalismens kritik av den rådande statskyrkliga symbiosen och om dess avveckling genom 1860-talets vittgående konstitutionella reformer – och mycket annat.

Enhetskyrkoidealet upprätthålls i det längsta, men det får sig en törn redan i epokens början när de nya kyrkliga böcker som skall normera utvecklingen väcker opposition i vida kretsar: katekesutveckling 1810, kyrkohandbok 1811, psalmbok 1819. För att mildra turbulensen uppsköt man utgivandet av den sedan 1773 planerade nya bibelöversättningen, men det snarare förvärrade situationen. De nya böckernas påstådda oöverensstämmelse med Bibeln tedde sig ännu tydligare när de jämfördes med den gamla bibeltexten – och i katekesen hade bibelcitaten olyckligtvis redan införts i sin planerade nya lydelse. (Någon ny »av konungen stadfäst» bibelöversättning utgavs inte förrän 1917!)

En kritik jag framförde i min tidigare recension gällde det ojämliga utrymmet i verkets olika delar för analysen av den liturgiska utvecklingen. Hittills har tillfredsställande utrymme bara getts i del 3 och 4, de enda som har fördjupningsartiklar i ämnet. Christer Pahlmblad ger i del 4 en utmärkt framställning av Gudstjänstliv och gudstjänstbruk i 1600-talets Sverige. Speciellt givande är att han, liksom i sin doktorsavhandling om Den svenska mässan under 1500-talet, inte nöjer sig med att studera de tryckta ritualen utan försöker ge en bild av hur gudstjänsten faktiskt gått till. I del 5 fanns ingen ny handbok att kommentera, men säkert har inte högmässan gestaltats likadant överallt under hela perioden; en artikel med fortsatt tillämpning av Pahlmblads grepp på ämnet hade varit önskvärd.

Att sedan 1811 års beryktade kyrkohandbok och dess påverkan av praxis inte får en specialartikel i del 6 betraktar jag som en anmärkningsvärd brist. Även om den givetvis kommenteras i huvudtexten lämnas viktiga frågor olösta. Främst undrar man hur handbokens radikala omgestaltning av högmäsoordningen kunde accepteras av de beslutande organen. I 1700-talets återkommande diskussioner förefaller man ha varit överens om att bara en varsam handboksrevision behövdes. Främst ville man ha bort exorcismen i dopet och vigselritualets tal om kvinnans underordning. I

forskningen framstår 1811 års handbok allmänt som ett lågvattenmärke i den liturgiska utvecklingen. Men det finns all anledning att prisa just det nya vigselritualet. Där har kyrkan tidigt drivit fram en jämställdhetsreform. Riksdagsbesluten om kvinnans mer jämlika ställning i samhället kom långt senare.

Andra sidor av den andliga utvecklingen än den rent liturgiska är mer återkommande belysta i specialartiklar, t. ex. kyrkoarkitektur/kyrkokonst, psalmböckerna 1695 och 1819 eller ny andlig sång och andaktslitteratur. Över huvud är idén med specialartiklar utmärkt, och arbetsbesparande för huvudförfattarna som inte kan vara specialister på allt. Vidare kan inte nog framhävas betydelsen av en effektiv projektledning genom den kunnige och driftige Lennart Tegborg. Det har sagts mig att huvudförfattarna haft ovärderlig hjälp av honom med att få fram delmaterial som krävdes för att fullständiga framställningarna. Detta är säkert ett huvudskäl till att det nya verket om svensk kyrkohistoria fortskrider så mycket bättre än 1930-talets, som stannade av på halva vägen.

Ragnar Holte

Rydén, Thomas

Det anglosachsiska Köpenhamnsevangeliet.

Det Kongelige Bibliotek, Gl. kongl. saml. 10²

Diss., Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund 91, Lund 2001, 216 s., ill., ISBN 91-973773-2-5

Men för den som vänder sig till Herren tas den slöjan bort. ... Och alla vi som utan slöja för ansiktet skådar Herrens härlighet förvandlas till en och samma avbild; vi förhärligas av denna härlighet som kommer från Herren, Anden.

(1 Kor 3:16, 18)

Slöjan som Paulus talar om ovan, i det andra Korintierbrevet, är en central text för konstvetaren Thomas Rydéns tolkning av en bild med evangelisten Matteus i ett anglosachiskt evangelarium från tiden kring år 1000 (Köpenhamn KB, Gl. Kongl. saml. 10²). Det intressanta och, bland forskare, omdiskuterade är dock varken den skrivande Matteus eller den basunblåsande

ängeln ovanför hans huvud, utan det mansansikte som kikar fram bakom ett draperi till höger i bilden. Det är tolkningen av mannen bakom draperiet som är det centrala för Rydéns avhandling. Motivet är inte unikt men förekommer bara i en mycket begränsad kontext, nämligen i ett samtida evangeliarium från Lindisfarne, samt några engelska handskrifter med en blott något senare tillkomsttid. I avhandlingen presenterar Rydén också en modifierad datering av Köpenhamnshandskriftens tillkomsttid och dito ort.

Evangeliariet innehåller på traditionellt manér de fyra evangelierna, Hieronymus och Eusebius inledningar till dessa, samt den dekorerade konkordans över evangelietexterna som kallas för kanontavlor. I Köpenhamns-evangeliariet finns hela femton sådana kanontavlor, men bara två av de ursprungligen fyra evangelistporträtten är bevarade. Förutom Matteusbilden har även Lukas bevarats, men av Johannesbilden finns nu bara spår kvar i form av ett avtryck på en av de bredvidstående boksidorna.

Thomas Rydén gör en utförlig presentation av handskriftens innehåll: paleografi och kodikologi (handskriftens uppbyggnad) är viktiga redskap i detta arbete med vad man också kan kalla »handskriftsarkeologi». En ingående redogörelse för och jämförande analys av de femton kanontavlorna och de två evangelistbilderna med relevanta samtida handskrifter är andra viktiga delar av undersökningen, och utgör en grund för Rydéns datering och fastställandet av proveniensen. I likhet med flera andra forskare menar han att handskriften tillverkats i två huvudsakliga omgångar. Han placerar den första fasen hos en skrivare i Winchester under åren c:a 970–75 och den andra hos en skrivare i Canterbury, vars verksamhet infaller under perioden 1010–30. Handskriftens text innehåller också några senare, och för Rydéns uppgift mindre viktiga, tillägg som dock visar att den varit i liturgiskt bruk länge.

Vad är det då för intressant med evangelistbilden i Köpenhamns-evangeliariet? Det originella är alltså den framträdande mannen bakom draperiet. Bilden är för övrigt en traditionell framställning med den skrivande Matteus vid en pulpet och över hans huvud ser vi en ängel, den vanligen förekommande symbolen för Matteus. Svaret på frågan om vem mannen bakom draperiet är har skiftat mellan olika forskare. Ett lättvindigt sätt att avfärda för nutiden obegripliga bilder har varit att hävda att konstnären misstolkat något i ett annat motiv, så har skett även i detta fall. Mer vederhäftiga tolkningar ser figuren som en gudomlig inspiratör som hjälper Matteus i hans

skrivande, medan andra har ansett att det, utifrån draperiet som dras undan i bilden och den slöja Moses bar över sitt ansikte, rimligtvis är Gud Fader eller Moses. Rydéns tolkning är närmast att betrakta som en variant av den senare.

En ursprunglig anteckning bredvid bilden lyder »+ *Ihs Xps Mattheus Homo*» vilket, föga förvånande, har lett Rydén i riktning mot att det är Kristus som tittar fram. Till stöd för sin uppfattning hänvisar han också till den bok mannen håller i handen, vilken bär bokstäverna »A O» på ryggen. Författaren menar att det, via de kyrkohistoriska källorna och en ikonografisk analys av det material som kan förknippas med den anglosachsiska monastiska reformrörelsen, går att göra en rimlig tolkning av motivet som Kristus. Han gör detta med hänvisning till inflytandet från Augustinus *De Trinitate* och Cassiodorius *Novem codices* i engelska monastiska reformrörelsen, där handskriften tillkommit, samt Paulus resonemang (i 2 Kor 3) kring den slöja som hindrar människan från att se Guds klarhet och som endast Kristus kan avlägsna från människan. I sitt resonemang visar Rydén också hur flera olika handskrifter, som man vet har vandrat mellan de engelska klostren, kan länkas till varandra och skapa en begriplig ikonografi med denna, till synes rimliga, tolkning av den framtittande mannens identitet.

Rydén har gett sig in på ett spännande men svårt ämne. Det handlar inte bara om komplicerade historiska skeenden under en lång period utan också om hur det paulinska resonemanget hänger ihop med det augustinska, samt kopplingen till Cassiodorus och de anglosachsiska uttolkarna på 900-talet. Man kan möjligen fundera på om det verkligen är samma slöja som nämns i Exodus och som Paulus talar om, – men det kanske är en fråga om hur Augustinus själv tolkat och tolkas?

Rydén ställer höga krav på sin läsare, ibland kanske väl höga. Det räcker inte ens att vara handskriftsforskare för att hänga med alltid, så lite mer service till läsaren hade varit på sin plats. När man diskuterar bilder på en sådan detaljnivå som det rör sig om i detta fall är det också en fördel om bilderna finns i närheten av texten, och att de är tillräckligt stora/bra för att läsaren ska kunna se de diskuterade detaljerna. För de utländska forskare som är intresserade av Rydéns resultat, men inte kan läsa den svenska texten (sannolikt en ganska stor del av den presumtiva målgruppen) hade även en förteckning över omnämnda handskrifter varit värdefull. Den förtjänstfullt korta engelska sammanfattningen är inte nog som hjälp åt dem. Förhopp-

ningsvis är ändå Rydés ikonografiska djupdykning i denna romanska engelska handskrift början på en bana bland de medeltida handskrifterna som kan göra att forskningen om det romanska bokmåleriet åter kan hävda att den har företrädare även på svensk mark, efter en viss lakun.

Eva Lindqvist Sandgren